

NANNE OTTEMA

GESCHIEDENIS DER OUDE VENEN

Ernevoude is gelegen in de Veenstreek, die t.g.w. bekend is als „het Lage Midden van Friesland”. De Oude Venen en de verdere omgeving van dit dorpje kunnen als het type van deze van Noord-Oost naar Zuid-West lopende brede strook meren, plassen en moerassen beschouwd worden, die zich uitstrekt van Dokkum tot bij Staveren, de beide oude havenstadjes van het Midden-Friese gebied.

Deze veenstrook wordt begrensd: ten Oosten door de in Drente overgaande hoge zandgronden, ten Westen door de kleilanden van het oude eiland Westergo, dat in de Romeinse tijd reeds dicht met woonterpen bezet was.

In dit watergebied liggen de watersportcentra, die veel gemeen hebben, doch toch ieder 'n eigen karakteristiek bezitten: Wartena met zijn Wyd en Kruiswaters, Grouw met zijn Mar en Ee, Sneek met zijn Snitser Mar, Heeg en Galamadammen aan de Fluessen, Woudsend en Sloten als de afsluittollen van het Slotermeer en Lemmer, de zeehaven, aansluitende op het Tjeuckemeer. Ieder dezer centra heeft zijn bijzondere bekoring, Earnewoude met zijn schitterende omgeving van Princehof en Oude Venen, Sânemar en Groene deken, Folkertssloot en Langesloot mogen we gerust de Parel van het Friese watersportgebied noemen.

NIEMANDS-LAND

De geschiedenis van dit Lage Midden is van zeer jonge datum.

Ofschoon wij overtuigd zijn, dat het ontstaan van het kerkdorp Earnewoude teruggaat tot vóór de kloostertijd is het oudste daadwerkelijke overblijfsel van dit dorp de torenklok, die nog uit de Katholieke tijd dateert.

De geschiedkundige kan ons van de oudste toestand en geschiedenis van Earnewoude niet veel anders verhalen dan wat hij kan afleiden aan cultuurtoestanden van de rondom gelegen landstreken.

Ook de archaeologen kunnen ons hier niet helpen, omdat de veenbodem hier geen vondsten uit vroegere eeuwen heeft bewaard. Alleen de geoloog en de

bioloog kunnen iets uit de oudere geschiedenis van dit landschap met meer of minder zekerheid reconstrueren.

Het onder het veen liggende diluvium zit hier niet bijzonder diep. Wij kenden er als jongens enkele plaatsen, o.a. aan de Oostkant van de Groene deken, waar het zand en het keileem der oude gletscher-moraines een voor het zwemmen aangenaam harde bodem opleverde, terwijl wij bij het laveren met de boeier in de omgeving van Eernewoude wisten, dat wij voorzichtig moesten zijn, omdat de harde zand-bodem hier en daar verraderlijk dicht onder de wateroppervlakte verborgen ligt. Ik geloof niet, dat er in de directe omgeving van Eernewoude vondsten uit de z.g.n. steentijd uit de grond zijn gekomen, die op een vroegere bewoning in eeuwen vele honderden jaren vóór onze jaartelling zouden kunnen wijzen, ofschoon dergelijke vondsten in nabij gelegen dorpen, bijvoorbeeld Garijp, Suawoude, Suameer, Bergum, Oudega, niet onmogelijk zouden zijn. Komen wij iets Oostelijker b.v. aan de Oostelijke wal van de in de 18e eeuw geheel in gelijksoortige veenlanden vergraven waterplas „de Leyen” dan treffen wij zandige stukken land aan waar grote hoeveelheden kleine steenwerktuigen (microlieten) te voorschijn zijn gekomen, die op een vrij dichte bevolking enkele tientallen eeuwen vóór het begin van onze jaartelling wijzen. Ook in Nijega in Smallingerland werden strijdhamers en vuursteendolken gevonden afkomstig van Friezen uit het tijdvak der geslepen stenen, terwijl in het Fries Museum zelfs worden bewaard een paar enorme kiezen van een mammoth, de voorwereldlijke olifant uit de ijstijd vele duizenden jaren vóór hier mensen verschenen. *)

De veenmoerassen, die toen de omgeving van Eernewoude uitmaakten waren voor de bewoners van Oostelijk Friesland toen het Niemandsland, waar zij af en toe gingen vissen en jagen of zich van brandstof voorzagen. Want de vele stobben, de wortelstronken van mast- en dennenbomen, eiken, hazelaars, elzen, berken, waterwilgen en dergelijk houtgewas door Zuid- en Westerstormen geveld, leveren nog bewijzen voor de oude boomrijkdom dezer streken. De namen Eernewoude en Siegerswolde herinneren nog aan de oude bosrijkdom dezer streken niet alleen, doch bewijzen tevens tot hoe ver deze benamingen reeds in het verleden teruggaan.

Voorzover wij weten waren toen de kleistreken van Westergo nog onbewoonbare kwelderlanden. Eerst enkele eeuwen vóór het begin van onze jaartelling zien wij daar de terpdorpen ontstaan, die in de tijden, toen de Romeinen Nederland tot aan de Rijn onderwierpen en ook Friesland schatplichtig maakten, dichter over dit eiland verspreid lagen dan er thans stadjes, dorpen

* In het zoëven verschenen gedenkschrift van het 300-jarig bestaan van Drachten getiteld „Smellingeraland” geeft Dokter J. Siebinga van Opeinde een compleet overzicht van de oudheidkundige vondsten in Smallingerland, onmiddellijk grenzend aan Eernewoude.

en gehuchtjes zijn. Er zal wel eens een bewoner van de Friese zandgronden, een „woudsjer” in dit Niemandsland hebben rondgezworven. Hoe hij er uit gezien heeft kunnen wij reconstrueren aan vondsten van oude kleding en wapening in Deense venen naar aanleiding waarvan tegenwoordig wordt verondersteld, dat deze oude bewoners in eigen gesponnen grove wollen stoffen waren gekleed.

Ook in het Fries Museum worden enkele vondsten uit de venen bewaard. Deze zijn echter van minder hoge ouderdom.

VOGELWEIDE

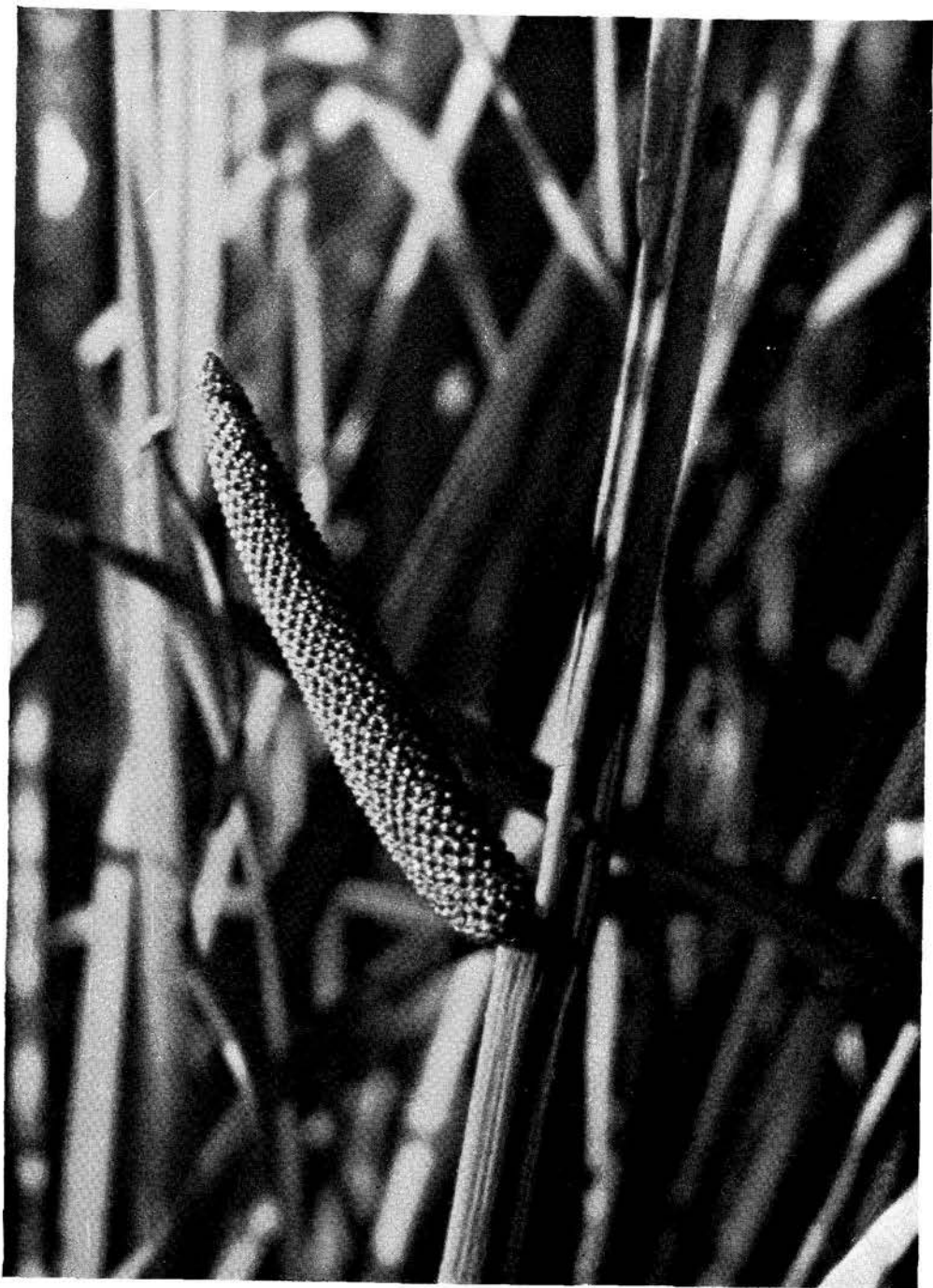
Van de Friese bewoners der terpen vóór de 11e eeuw en de Romeinse, Saksische, Angelsaksische, Frankische, Merovingische, Karolingische en Vikingercultuurstromingen, die daar toen geheerst hebben zijn wij uitstekend op de hoogte door de vele, in het Fries Museum bewaarde terpvondsten. Ook voor deze terp-bewoners moet het Lage Midden reeds een recreatie-oord geweest zijn, de vogelweide waar zij hun jacht, visserij en aanverwante sport konden uitoefenen.

Misschien dat er in die tijden wel eens een terpbewoner is verdwaald en in de veenmoerassen verdronken. Hiervan zijn echter geen sporen gevonden. Ook in de Middeleeuwen bleven deze moeras- en veenstreken zeker de „vogelweide” der omliggende bevolking al zullen het winnen van het grasgewas, hetzij door maaien en hooien, hetzij door beweiding met jongvee hier toen meer en meer op de voorgrond zijn getreden. De Fries was, om in zijn onderhoud te voorzien, van oudsher veehouder. Duidelijk blijkt dit uit de opgegraven plattegronden en de opstanden van het oude Friese vakhuis, dat tot in onze tijd, wat de eenvoudige veehouderswoningen in onze heidestrecken betreft, in zijn hoofdconstructie gelijk gebleven is. *)

MIENSCHAR

Met de stijgende behoefte aan land moest ook het gebruik van het niemandsland, de algemene vogelweide, geregeld worden. Het spreekt wel vanzelf, dat ook dit nieuwe land viel onder de Oud-Friese wetten en gebruiken en dat dit een soort communaal dorpsbezit zal zijn geworden, zoals wij dit ook van de Friese zand- en kleigronden tot in het laatst van de 19e eeuw hebben gekend. Ook de wei- en hooilanden, die vóór de vergraving ervan gelegen hebben daar waar nu de golven van Sànemar, Groene deken en andere plassen klotsen, zullen de hemrikken en mienscharren van de Eernewoudster inwoners

* Zie het artikel van architect H. Elderink in *It Beaken* van November 1945.

56 KALMOES, BLOEIKOLF

57 GELE LIS, OVERVLOED VAN VRUCHTEN

zijn geweest en dit zijn gebleven totdat deze landen een andere bestemming kregen.

Uit die landen waarin vroeger moer of klyn zat en die voor vervening in aanmerking kwamen kon meer profijt worden getrokken, dan door een vrij armenlijke gras- en hooiwinning kon worden verkregen. Ze zullen aan de gemeenschappelijke dorpseigendom zijn onttrokken en aan de verveners zijn verkocht, die Eernewoude in de 18e eeuw tijdelijk tot het rijkste dorp van zijn Grietenij hebben gemaakt. Van andere mienscappen, hemrikken, markgenootschappen enz. is het gemeenschappelijk bezit blijven bestaan tot in onze tijd, toen de behoefte aan landverbetering de markgenoten ook hier tot opheffing van de oude gemeenscharren deed besluiten. Een van de laatste liquidaties van een dergelijk gemeenschappelijk grondbezit in deze streken was de verkoop van het Garijpster Mienschar groot 172 hectare gelegen aan weerskanten van de weg Wartena-Eernewoude door notaris Sickler van Bergum op 29 Augustus 1881. Blijkbaar was dit de zwanenzang van het oude Communaal bezit van landerijen in de omgeving van Eernewoude. *)

DE KLOOSTERTIJD

Ook voor Eernewoude is, evenals voor een groot deel van het Friese platte-land, de tijd van de Kloostercultuur, de 11e tot de 16e eeuw, de tijd waarin de geschiedenis en de geschreven bronnen daarover een aanvang nemen.

Als wij de kaarten van Tietjerksteradeel, Smallerland en Idaarderadeel, waarop de omstreken van Eernewoude voorkomen, uit de atlas van Schotanus voor ons nemen en ons op grond daarvan verplaatsen in de 17e en vroegere eeuwen zien wij in de omgeving van Eernewoude verschillende kloosternederzettingen. In de eerste plaats het klooster Smalle-Ee waaronder zeker behoorde de kerk van Oudega voor het grootste gedeelte van tufsteen, volgens de Monumentenlijst stammende uit $\pm$ 1100, in de tweede plaats de kerk van het Bergumer Klooster waarvan de oudste gedeelten aan dezelfde tijd worden toegeschreven en verder kleinere kloosternederzettingen te Siegerswolde onder-Garijp en Vlierbos onder Boornbergum, welke laatste nederzetting in deze afgelegen veenstreek was gesticht met het doel turf, de voor de kloosters noodzakelijke brandstof, te winnen. Ik meen zoals hierna bij de beschrijving van het dorp zal blijken, uit de geschiedenis van de Eernewoudster Kerk te kunnen reconstrueren, dat ook dit dorp reeds omstreeks 1100 of eerder een kerkgebouw moet hebben gehad. Of dit een tufstenen gebouw met oude klooster-

* Zie De verdeling van de markgronden van Hollum en Ballum op Ameland (1904) door Jhr. Mr. J. J. Gockinga waar veel wetenswaardigs over de ontwikkeling hiervan onder het Oud-Friese recht wordt medegedeeld.

pannen gedekt of zelfs een houten gebouwtje met een rieten dak geweest is moeten wij echter aan onze fantasie overlaten.

Het feit, dat de grond in deze omgeving moer of klyn bevatte is zeker niet de eerste omstandigheid, die de mensen bewoog zich te Eernewoude neer te zetten, maar toen deze ontdekking eenmaal was gedaan werd het wel de grote factor, die zelfs de vorming van het landschap hier geheel zou beïnvloeden.

Reeds de Romeinse geschiedschrijver en bioloog Plinius viel het op, dat de Friese bewoners langs onze stranden hunne op terpen gebouwde hutten met grond of derrie, die zij vooraf met hunne handen hadden bewerkt en die ze in de zon hadden gedroogd, wisten te verwarmen.

BEHOEFTE DER FRIESE KLOOSTERS AAN TURF

Er was echter voor de terp- en zandbewoners toen nog te over hout en veen in de naaste omgeving hunner woonplaatsen te vinden, dan dat wij behoeven te veronderstellen, dat zij voor dat doel reeds toen naar de, voor hen zeker afgelegen, landen om de Folkertssloot zouden behoeven te trekken.

Door vele eeuwen heen bleef dit gelijk, waarschijnlijk zelfs ook nog toen met de oprichting der Kloosters in Friesland, dus van de 12e en 13e eeuw af, ook de veen-industrie in breder banen werd geleid. De over geheel Friesland, doch speciaal wel over de Friese klei verspreide kloosterstichtingen, met hunne dikwijls tot vele honderdtallen aangroeiende bevolking van kloosterbroeders, nonnen en conversen, hadden voor eigen gebruik alleen reeds meer behoefte aan brandstof dan de onmiddellijke nabijheid van het klooster kon opleveren. Wij zien dan ook reeds vrij vroeg verscheidene dezer kloosters Uithoven of Voorwerken in de Veenstreken oprichten, van waaruit eerst het klooster en misschien later ook de omwonende bevolking daarvan van turf werd voorzien. De stichting van een dergelijke uithof te Bakkeveen door het onder Hallum gelegen Premonstratenser klooster Mariëngaarde en van een uithof te Veenwouden door het Cisterciënser-klooster Klaarkamp onder Rinsumageest zijn hiervan de bewijzen. Van deze laatste uithof, waarschijnlijk gesticht met het dubbele doel, eensdeels om te dienen als zomerlustoord voor de abten, anderdeels om in de turfvoorziening van het grote klooster te voorzien, staat midden in het dorp Veenwouden nog als overblijfsel van het eerste doel de massieve woon- en verdedigingstoren „de Schierstins of Skiramonnicahuus” uit de 14e eeuw. Als bewijs voor het tweede doel kennen wij nog de zeker naar deze monniken genoemde Schiersloot, die de verbinding vormde voor de van Veenwouden naar Rinsumageest varende turfschepen.

Ook de stichting en uitbreiding bijvoorbeeld van het Hasker-convent of

klooster St. Maria's Rozendal te Haskerdijken staat zeker met de vervening dier streek in verband. Mogelijk dat het grote klooster Ludinghakerke ten Noorden van Achlum, dat rechten op het Hasker-convent kon reclameren *), van daar zijn turf betrok. Ook het Benedictijner klooster Smalle Ee onder Boornbergum heeft zeker zijn veengraverij gehad, terwijl de waterweg, die dit klooster verbond met de ten Zuiden van de tegenwoordige Veenhoop gelegen klooster-stichting Vlierbos, nog bekend is als de Monnike-Ee en de oude en de nieuwe Monnikegreppel. **).

Toch geloof ik niet, dat de venen ten Westen van Eernewoude reeds in de kloostertijd in het groot zijn ontgonnen. Ik meen hiervoor mij zelfs op schriftelijke bewijzen te kunnen beroepen.

Het komt mij mogelijk voor, dat de oudste vervening in het thans ook onder het beheer van It Fryske Gea staande tegenwoordige plassengebied van de Leijen dateert uit de veertiende en vijftiende eeuw en eveneens is uitgegaan van de Benedictijner abdij van Smalle Ee, ofschoon algemeen wordt aangenomen, dat het ontstaan van deze jongste der Friese plassen het gevolg is van daarin – in de achttiende eeuw – plaats gehad hebbende grote verveningen naar de Giethoornse methode.

Hoe dit zij, met het noemen van bovenstaande Klooster-verveningen heb ik speciaal de aandacht er op willen vestigen, dat de oudste verveningen in het groot in Friesland zijn uitgegaan van de Kloosters en aanverwante stichtingen als het St. Anthony Gasthuis te Leeuwarden.

De strekking van Zuid-West naar Noord-Oost, die de in dit gebied gelegen plassen meest hebben, wijst er op, dat de oude watervloeden zeker een grote invloed hebben gehad op het ontstaan der Friese meren. De heersende winden die veelal in dezelfde richting gaan, hebben zeker door afslaan en uitslaan van de veenachtige wallen, deze meren gevormd en vergroot. In de Beneficialboeken leest men dan ook telkens weer klachten over het afslaan van de wallen.

WOEST ENDE OEVERHEERIGH LAND

In het Annael ofte Land-boek van Vriesland door Kempo van Martena (zowel afzonderlijk uitgegeven als voorkomende in het Groot Placaat en Charterboek van Vriesland) vinden wij op de Landdag (wij zouden tegenwoordig zeggen

* Monseigneur dr P. J. M. van Gils wees mij er op, dat het klooster Ludinghakerke een stichting was van de Limburgse Abdij van Rolduc.

** Het zoëven verschenen gedenkschrift van het 300-jarig bestaan van Drachten geeft uitvoerige gegevens over het klooster Smalle Ee van de hand van Ds A. Carsjens van Oudega en wijlen Prof. Dr Titus Brandsma.

de zitting van de Provinciale Staten) anno 1506 vermeld: „Het derde puncth was, om die landen, die woest ende oeverheerigh (onbeheerd) laeghen tusschen Wartena ende Oldeboerne, ende tusschen die Wolden ende Groeuw... te bedijcken tot des Hartoeghs proufijt, ende van die woeste ende overheryghe landen wolden sie met dijcken ende waetermoelens ghûed landt maecken”. Dit bedijkingsplan (wij zouden het nu noemen het plan tot oprichting van een waterschap) in de tijd toen de Saksische hertogen enige orde schiepen in de chaotische toestanden, waarin Friesland in de 15e eeuw door de twisten der Schieringers en Vetkoopers was vervallen, kwam niet in uitwerking, *) doch er blijkt ons voldoende uit, dat het bedoelde landschap bestond uit z.g.n. „wildlanden”, hooilanden in hun oerstaat, die wij tegenwoordig, naar de er op groeiende zeggen of driekante grassen aanduiden als „blauwgrasmieden”. Wanneer er in de oude stukken toch sprake is van veenderijen wordt er geregeld gesproken van „verdolven feen”.

Een tweede parallel, die wij tussen deze reeds meer dan vier eeuwen geleden en de tegenwoordige tijd kunnen trekken is, dat wij toen reeds de eerste maatregelen aantreffen om het Friese landschap tegen vernieling en verarming te beschermen.

In hetzelfde landboek vinden wij n.l. een verbod van de bekende stadhouder van Keizer Karel V t.w. George Schenck, Vrijheere tot Tautenburgh, waarbij hij maatregelen neemt om de overdadige vervening en vergraving van de bodem en de verder ontbossing te voorkomen. Voor elke omgehouden eik moesten twee nieuwe worden ingeplant. 't Is zeker niet toevallig, dat de Keizerlijke Stadhouder, die blijkbaar ook een natuurvriend was, niet alleen meer dan vier eeuwen geleden reeds vooruitliep op het tegenwoordige werk van It Fryske Gea, doch dat hij ook de oer-stichter is geweest van het nog naar hem genoemde Natuurmonument, thans eigen aan en beschermd door de Stichting op Toutenburg.

Een bron waarin wij zeer welkome aanwijzingen vinden omtrent de economisch geographische toestanden van de landerijen om de Folkertssloot zijn de Beneficiaal-boeken van Friesland, in 1543 opgemaakt op last van de Vrouwe gouvernante Maria van Hongarijen, als vertegenwoordigster van Keizer Karel V.

* Ook in de 19e-eeuw o.a. in 1869 zijn enige malen pogingen gedaan om landen en plassen rondom Eernewoude in te polderen. Kleine droogmakingen als „Werklust” van de Van Keimpema Stichting gingen vooraf. Het zou echter nog tot 1914 duren voor het grote waterschap Eernewoude kon worden opgericht waardoor jammer genoeg het dorp zelf van het buitenwater werd afgesloten.

DIE QUADE WATEREN

Hierin zien wij de pastoors, vicarissen en andere geestelijken uit Idaarderadeel, die hunne bezittingen moesten opgeven, klagen over „die quade wateren, die hunne landen verdorven hadden” en waardoor zij „groote schaede moesten lijden. De hlasten van wateren ende dijcken” waren zo groot, „dat de koeyen en beesten na Pinxteren noch op de stall bleven staen.”

Het verhaal, dat de Pastoor en de Kerkvoogden van Grouw doen omtrent bezittingen, die de Kerk in deze streken had liggen, is zo tekenend, dat ik niet kan nalaten dit in zijn geheel over te nemen:

„Item, oeck heeft de voorsz. Kercke een zaete landts toe Grouw, dwelck bruyct nv ter tyt Dode Edez, dwelcke is geweest int jaer vijffthienhondert ende achten-dewintich wylt woest landt, naederhandt begraeuen, besloeten, ende heeft int jaer vijffthienhondert ende eenendeveertich opbrocht twaleff gulden floreenen, maer syjaers daer nae, te weeten, int jaer tweeëndeveertich, nae Karstydt, heeft de voorsz. Meyer Dodo, voorsz. saete opgegeuen, zeggende tot de Kerckvoechden ende Pastoer, hy wolde lieuer de voorsz. saete landen verlaeten, affaeren, dan syaers twaleff gulden floreenen daer voer te huere geuen, ende is noch op den huydige dage den derden in Februario, Anno &c. drieëndeveertich onverhuyertd; is te besorgen, datse in toecomende jaer nyet meer dan negen gulden floreenen off thien zal moegen opbrengen, off daer omtrent, by de jaeren goedt fructelyck sent, off nyet fructelyck, an deeze voorsz. zaete op de noorderazyde zyn naestlegers Meynaert Gossez-erffgenaemen, an de Suyderazyde dat Clooster tSmallenee met een stuck landis, ende Abbe Douwez. myt zyn Consorten ende Jan Onys met hueren landen, ende es voorsz. sate landen, loepende int oest ant waeter, heetende dHaameer, int west oock ant waeter, hietende dGraft; nochtans wylen Meynaert Gossazoon erffgenaemen hebben wat landen daer tusschen leggen”.

Hieruit weten wij dus precies wanneer en hoe moeizaam dit land ten Oosten van de Graft, nabij de Folkertssloot en strekkende tot het Haansmeer, waarschijnlijk in de omgeving waar thans nog de vervallen Sate „Laban” en verder Oostelijk de boerderij de Oude of Wildlandskooi ligt, of wel in het tegenwoordige waterschap, „de Wildlanden” en daar, waar het princelijk jachthuis heeft gestaan en de veentrekkers hebben gewerkt, voor het eerst van sloten is voorzien en als cultuurland in gebruik is genomen.

OUDE FRIESE VERVENING

Het komt mij voor, dat de vervening van deze landerijen ter weerszijden van de Folkertssloot eerst is aangevangen in de 17e eeuw, misschien wel niet vóór de tweede helft van die eeuw.

In de Beneficiaalboeken van 1543 worden bij geen van de omliggende dorpen – Grouw, Warrega, Wartena, Eernewoude, Oudega – bezittingen aan veenlanden genoemd, terwijl zulks bij andere dorpen en in andere grietenijen meermalen het geval is.

Wij vinden dan echter in het Register der resolutiën en placaten van H.E.M. de H.H. Staaten van Friesland, dat in 1697 is „geaccordeerd in de verkoping van 45 madmaten beneven 31 pondemaaten en een fenne, alle Pastoryelanden van Eernewoude om vergraven te worden.”

Slaan wij hierbij nu op de kaarten van de Friese Atlas van Schotanus à Sterringa – zie de kaart – dan vinden wij in Smallerland in 1687 in de Boornbergumer Venen wel reeds verscheidene meer en minder omvangrijke en met name genoemde turfgraverijen in vol bedrijf, doch in de omgeving van de streek, die ons nu het meeste interesseert, op de kaarten van Idaarderadeel en van Tietjerksteradeel beide uit 1694 slechts de aanduiding van het begin van een aldaar in te richten turfgraverij.

't Haans-meer *) komt op die kaart van 1694 vrijwel geheel gelijk voor, zoals de watersportliefhebbers het thans nog kennen. Aan de Zuid-Oostzijde Oostwaarts van de op de scheiding van Idaarderadeel en Tietjerksteradeel gelegen en naar de Oksepoel voerende doorvaart het Diepgat is een verlaat getekend, dit wil zeggen een sluisje blijkbaar als toegang tot het daarachter gelegen Oudveen; Oostwaarts van het verlaat staat een watermolentje en ten Noorden daarvan is een huisje, misschien een z.g.n. veentrekkerstent, d.i. een tijdelijke woning voor de verveners, gelegen. Deze tent schijnt te staan op de Zuid-West punt van het Oudveen gelegen in de hoek van het Haans-meer en de Folkertssloot en genaamd „de Witlok”. Het sluisje diende blijkbaar voor de invaart in het Oudveen genaamd „de Groote polle en de Fok.”

Deze plaats is nog heden een van de minst laaggelegen en minst drassige hoekjes in deze omgeving en is dus bij de watersportliefhebbers een van de meest gezochte aanlegplaatsjes.

De turf-vaart in dit Oudveen en de begrenzing daarvan zijn niet op de kaarten uit de atlas van 1698 aangegeven, zoals een en ander wel het geval is bij de veengraverijen in de Boornbergumer Venen, waaruit geconcludeerd mag worden, dat de vervening bij het Princehof toen nog in het begin was.

De Oud-Friese verveningswijze was nog vrij primitief. Het veen werd eenvoudig hier en daar uit in het land gestoken gaten, zogenaamde „hallingen, hellingen of hellen” **), gegraven of gedregd, en op de overgebleven akkers of ribben

* Op de kaarten heet dit meertje Hans-meer; in 1543 zagen wij het echter aangeduid als Haa-meer. Een goede Eernewoudster spreekt echter van en schrijft ook „de Haansmar”.

** Vgl. benamingen als Rohel, Lodde-hel, die voldoende door bedoelde uitdrukking worden verklaard. Vgl. ook de streek de Hallingen in de Trijnwouden.

gedroogd en gespit. In betrekkelijk korte tijd groeien deze hellen later vanzelf weer dicht. Toen de windwatermolens in zwang kwamen (volgens Vegelin dateert deze uitvinding uit de 15e eeuw) werd van iedere vervening een afzonderlijk poldertje gemaakt, dat veelal door een „jasker”, het eenvoudigste soort watermolentje, werd bemalen.

In dit stadium verkeerde de vervening van de Oude Venen blijkbaar in het laatst der 17e eeuw.

Door het gebrek aan brandstof is in 1940–1945 in Friesland weer overal waar veen gevonden werd voor eigen gebruik geveend. Deze verveningen geschieden naar de Oud-Friese methode.

OP ZIJN GIETHOORNS

In 1751 is echter in onze provincie de Giethoornse manier van vervening in zwang gekomen, waarbij het veen of klijn door grote trek- of moddernetten opgehaald en over het naastgelegen land werd gespreid. Deze wijze van vervening had tengevolge, dat er geen akkers of ribben bleven staan en het uitgeveende land geheel tot een waterplas werd gemaakt, door enkele smalle hagen of grensstrookjes omgeven, welke hagen gewoonlijk later geheel of ten dele ook nog wegspoelden.

Deze laatste wijze van vervening, die deze industrie tot een soort grootbedrijf stempelde, is in het Zuiden van de provincie, waar zich vele Giethoornse families, z.g.n. „Gieteren”, metterwoon vestigden, sterk in zwang gekomen. Ook de grote waterplassen in onze Oude Venen, de in deze omgeving gelegen z.g.n. Groene deken, speciaal het overgrote Zuidelijke gedeelte daarvan, *) en de ten Zuiden van het Bergumermeer gelegen Leijen zijn op gelijke wijze ontstaan. Geen van deze plassen komt als zodanig voor op de Provinciale kaart van 1732, (uitgave Ottens) die speciaal door jhr. Vegelin van Claerbergen, met het oog op de plaats gehad hebbende verveningen, was herzien.

Aangezien op geen van de uitgeveende plassen om Eernewoude slikgelden zijn ingeschreven, heeft de vervening ervan blijkbaar plaats gehad vóór 1823. De eigenlijke Giethoornse wijze van vervening, schijnt vrijwel niet Noordelijker in Friesland te zijn doorgedrongen dan de hierboven genoemde streken. De meeste verveende percelen onder Tietjerk, Hardegarijp, Veenwouden Roodkerk en Noordelijker streken laten of lieten de typische gevolgen der Oud-Friese verveningswijze, de klein-industrie, die speciaal voor de eigen behoeften en die der nadere omgeving werkte, nog duidelijk zien.

* Dit Zuidelijke gedeelte, uitkomend aan de Folkertssloot, heet eigenlijk Sânemar, terwijl het Noordelijke gedeelte van dit water, dat de toegang vormt tot de z.g.n. Oud Wegstervaart, van ouds „de Groene deken” heet.

Natuurlijk stelt de geschiedkundige zich ook de vraag wie het waren, die deze Oude Venen vergroeven of lieten vergraven.

De vroegere Eernewoudster predikant B. Bollemans van der Veen, die in de Nieuwe Friese Volks-Almanak van 1859 een beschrijving gaf van zijn dorp, meende te weten, dat de verveners te Eernewoude woonden en dat deze zich in een buitengewone rijkdom mochten verheugen, zodat Eernewoude nog in het begin van de 19e eeuw het rijkste dorp van Tietjerksteradeel zou zijn geweest.

Dit wijst zeker op het feit, dat de vervening hier wellicht omstreeks 1800 op zijn hoogtepunt was, terwijl wij overigens ook wel met dominé's opvatting mee kunnen gaan, al zullen er ook verveners dezer petten in Oudega hebben gewoond en al zouden wij de dorpsbeschrijving thans zeker in minder hoogdravende romantische stijl en vorm gieten.

Feitelijk weten wij uit geschreven bronnen van Eernewoude weinig meer dan dat het een oud Kerkdorp is, dat voor het eerst in 1471 in een Charter genoemd wordt, dat onbekend is in het Register van de jaartaux voor het dijksonderhoud van 1504, doch dat wel weer voorkomt in de beneficiaalboeken van 1553 en waar in 1697 kerkelanden voor vervening werden verkocht.

DE VISSERS EN DE RIETSNIJERS

Toen de verveners in de achttiende eeuw hun roofbouw op de klijnlanden rondom Eernewoude afdoende hadden botgevierd, moeten zij een troosteloos landschap van geheel en half vergraven onlanden hebben achtergelaten. Aan de vissers en rietsnijders, die deze „verdolven landen”, nadat de vervening was afgelopen, in bezit kregen, hebben wij het te danken, dat de Oude Venen en het Princehof gedurende de negentiende eeuw zijn geworden een van de mooiste plassengebieden in ons Vaderland.

Het verlaten veenlandschap werd door hen zo gebruikt, dat zich hier naast riet en biesen, een buitengewoon rijke flora heeft kunnen ontwikkelen. Zij hebben geen verdere roofbouw op het landschap uitgeoefend. Integendeel, zij hebben de natuurlijke plantenontwikkeling haar gang laten gaan en deze op even natuurlijke wijze bevorderd. Zij hebben het landschap op generlei wijze ontsierd. De aalfuiken, de visdobbers, de met de kloet voortbewogen vissersbootjes, die zij er brachten, werkten alle mee om de intieme sfeer van het landschap te verhogen. Aan deze vissers en rietsnijders hebben wij het ontstaan en het behoud van dit wonderschone landschap te danken. Zij hebben dat kunnen doen omdat zij natuur-mensen waren, die in en met hun landschap zijn opgegroeid.

Hier en daar plantten zich elzen en wilgen en gaven aan het landschap een

schilderachtig uitzicht. Een groot gedeelte van deze bomen is in 1944 gevallen als slachtoffer van de brandstoffennoed gedurende de oorlog en dit heeft het landschap zeker niet mooier gemaakt, maar blijvend is de schade toch ook weer niet. Enige jaren zal ons, die het oude landschap gekend hebben, dit kaal en ontluisterd toeschijnen; de natuur is echter al bezig hare rechten te hernemen, de oude boomstronken beginnen al weer opnieuw uit te lopen en het zal zeker maar weinige jaren duren, dat de natuur de wonde plekken, die der mensen roof- en plunderzucht aan het landschap heeft toegebracht met een nieuwe welige en rijke mantel zal hebben gesierd.

JACHT EN VISSERIJ

Zoals wij hiervoor zagen was een der oudste bestemmingen van het Eernewoudster landschap de jacht en visserij en moet de geschiedenis van dit landschap ook een hoofdstuk over dit onderwerp bevatten nog te meer waar ons uit de oude benaming Princehof reeds is gebleken, dat onze stadhouders hier van oudsher kwamen jagen.

Eigenlijke bronnen voor de oude geschiedenis van deze adellijke sport hebben wij echter maar weinig.

De reeds genoemde Eernewoudster predikant wist er in de verheerlijking van zijn dorp overeenkomstig de romantische opvattingen van zijn tijd wel raad mee waar hij zegt:

„Bij de westelijke grensscheiding (van mijn geliefd dorp) verhief zich, ten Zuiden der schone Folkertsloot, een jagtslot der doorluchtige Prinsen stadhouders” en verderop „Ook dit doorluchtige jagtslot is door den stroom des tijds medegesleept, terwijl zijne herinnering bewaard wordt in den naam eener ter zelfder plaatse zich bevindende stulp „het Prinsenhof” en van een daarachter gelegen strook lands, de Prinsendijk”.

Historische waarde heeft de vermelding van dominé B. Bollemans van der Veen betreffende het jachtslot „het Prinsenhof” slechts voor het feit, dat er in 1859 nog een koemelkerij ten westen van en aan het Haansmeer stond, die het Princehof werd genoemd.

Op de kaart van Idaarderadeel van 1694 komt op deze plaats ook reeds een boerenhuis voor, dat dezelfde naam draagt. Verder is er een grotendeels weggeslagen landstrook, die het Westerse Oud-Wijd, ook genoemd de Oksepoel, aan de Oostzijde afscheidt van het Oosterse Oud-Wijd, en die van ouds en nog bij de vissers en rietsnijders bekend staat als de Princweg, zeker omdat de Friese Stadhouder langs die weg zich een enkele maal of geregeld naar zijn waarschijnlijk zeer eenvoudig jachthuis heeft begeven, terwijl ook op de kaart van Idaarderadeel (1848) in de bekende provinciale atlas van Eekhoff dit huis

nog staat. Mijn vader had de eenvoudige koemelkerswoning nog wel gekend, dat moet ongeveer 1870 geweest zijn en ik herinner mij nog wel, dat wij, toen wij als jongens in het laatst van de negentiende eeuw daar rondzwierven, de bij het jachthuis behoord hebbende van bakstenen opgezette put, ter plaatse hebben aangetroffen. De koemelkerij moet dus in het laatste kwart van de negentiende eeuw verdwenen zijn.

In Eernewoude is de jacht vanouds zeker hoofdzakelijk op waterwild geweest, terwijl daarnaast het visvermaak een attractie geweest zal zijn. Ook hiervoor was in de naaste omgeving een uitspanning en logeergelegenheid nodig. Oude herbergen als „De drie gekroonde baarsjes” op Bergumerdam hadden zeker aan de visrijke waters hun ontstaan te danken.

Ook Eernewoude heeft daarvoor van oudsher zijn dorpsherberg gehad. Dat deze thans is uitgegroeid tot een modern hotel bewijst wel hoezeer ook het tegenwoordige geslacht de schone omgeving hier waardeert.

HET OUDE DORP

Dominé Bolleman van der Veen heeft van zijn geliefde dorp Eernewoude een beschrijving gegeven, die er min of meer fantastisch uitziet. Laat ons aan de hand van nuchtere feiten, die ons min of meer toevallig bekend zijn een beschrijving van de toestand in het begin van de 19e eeuw reconstrueren. Gebouwd op een in het Wijd uitspringend opgehoogd plekje grond zal de plattegrond van het dorpje met zijn huisjes en steegjes in hoofdzaak gelijk zijn gebleven. De toegang was echter geheel anders. Te voet kon men toen op geen andere wijze in en uit het dorp komen dan langs een voetpad, dat door de Warren slingerende communicatie gaf met het naaste dorp Garijp. Moest er een dominé van buiten spreken dan was de aangewezen weg te komen en te gaan per schuit. De weg naar Wartena bestond nog niet en om door de Fonejacht te komen moest men door een wad gaan. De verharding van de weg van Garijp naar Eernewoude, met sintels nog wel, dateert dan ook eerst van 1882.

Van der Aa's aardrijkskundig woordenboek beschrijft de toestand vóór 1843 als volgt: „Er zijn 55 huizen en ruim 200 inwoners, meest schippers, vissers en varensgezellen. Het is alleen bij droge zomers te voet bereikbaar. Het Kerkhof met bomen beplant is de enige wandelplaats der inwoners.”

Ook was er tot in het midden van de 19e eeuw van verharding van de straten in het dorp nog geen sprake. Op 15 Juli 1865 had de aanbesteding plaats van het maken en vloeren van alle straten en stegen in Eernewoude en van het pad om het kerkhof.

In het einde van de 19e eeuw was er in de directe omgeving van het dorp maar

één boerderij van een 25 stuks vee, de overige veehoudersbedrijfjes waren niet meer dan kleine koemelkerijen. Toen er nog niet noemenswaardig land verveend was, is dit wel anders geweest. In de Beneficiaalboeken vinden wij, dat er in de eerste helft van de 16e eeuw niet minder dan een viertal boerderijen behoorden tot de Patroenslande te weten: „Sackema Saete”, „Syba Elkazoon Saete”, „Yscha Mollo Saete” en „Antze Sybrant Saete”, alle leggende in Ernawalden”.

Ook hierin vinden wij een bevestiging, dat toen de vervening in het groot nog niet was aangevangen.

De Pastorie werd eerst in 1845 gebouwd nadat Eernewoude, dat vroeger met Garijp en Suameer tot één kerkelijke gemeente had behoord een afzonderlijke gemeente was geworden.

Het kerkje, dat wij er thans kennen is zeker kort na 1793 gesticht, daar in dat jaar de oude kerk is afgebroken. Uit de atlas van Schotanus weten wij, dat de oude toren een zadeldak had, die boven een laag kerkgebouw uitstak, dat volgens de overlevering versierd was met gebrandschilderde ruiten. Wij kunnen er zeker van zijn, dat dit ramen waren met wapens van de provincie, van de stadhouders, van grietenijen en van grietmannen, zoals deze in de 18e eeuw door de Sneeker glasschilders, de Gebroeders Gonggrijp, en de Gebroeders Staak werden gemaakt en waarvan nog voorbeelden in de omliggende dorpen Oudega, Suameer, Wartena en Akkrum bewaard zijn gebleven. De gebeeldhouwde eiken preekstoel en een deel van het ruggeschot met namen van Kerkvoogden en het jaartal 1699 zijn bewaard gebleven en hebben een plaatsje gekregen in het tegenwoordige kerkje. De afbraak van de oude kerk bestond o.m. uit 40.000 kleine gele metselstenen, een partij oude rode pannen en enige lasten zware balsteen of veldkeien. Wij menen daaruit te mogen afleiden, dat ook het afgebroken kerkje geen zeer oud gebouw was omdat er bij de afbraak geen tufsteen en geen grote kloostermoppen, die geregeld van roodbakkende klei waren, gevonden werden en de gele kleine steen waaruit de muren bestonden meest na het einde van de Gothiek, stel na 1500, gebruikt werden. Uit de aangeboden veldkeien blijkt, dat het fundament van dit kerkje waarschijnlijk van veel oudere datum geweest zal zijn en afkomstig is van het kerkje dat, vóór dat hetwelk in 1793 afgebroken is, te Eernewoude heeft gestaan. Is die conclusie juist dan zou waarschijnlijk het oudste kerkje van tufsteen geweest kunnen zijn, opgetrokken op een basement van veldkeien, zoals wij dit nog kennen in het nabij gelegen Oudega. *

Het oudste stuk uit de Eernewoudster kerk is de bronzen klok met het opschrift „Jhesus Maria Johannes-Gerhardus de Wou me fecit Anno domini MCCCCC”

* Zie in het artikel van Ds Carsjens over de Kerk van Oudega in het gedenkboek van Drachten de fundamenttekening daarvan op bladzijde 188.

De van Wou's waren bekende klokkegieters, oorspronkelijk afkomstig uit Wou bij Bergen op Zoom, later gevestigd in Hintham bij 's-Hertogenbosch. Gerhard was de beroemdste, in 1474 kwam hij voor in het burgerboek in Den Bosch. Na zijn huwelijk gaat hij naar Kampen en betitelt zich daarna ook Gerhardus Wou de Campis of Campensis. Een 50-tal klokken waren van hem bekend o.a. reuzen-exemplaren te Erfurt, Hannover, Hamburg, Lübeck enz. Vele reizen deed hij daarvoor, daar de klokken dikwijls ter plaatse werden gegoten. Ook te Kampen is of was een klok van hem, doch vele zullen in de laatste oorlog verdwenen zijn. Gelukkig zijn zijn klokken uit de Galileërkerk te Leeuwarden en die van Eernewoude, die gestolen waren, uit Duitsland teruggehaald en zal dit oudste gedenkstuk van Eernewoudes geestelijke cultuur over enige tijd zijn oude plaats zeker weer kunnen innemen.

Er zal wel enige wijziging in het uiterlijk van de huisjes gekomen zijn en wij mogen wel veronderstellen dat er enkele trapgeveltjes geweest zullen zijn van het type van de bakkerij in het dorp Warga dat het jaartal 1600 in de gevel draagt. Van binnen zijn de huisjes zeker nog meer veranderd. Ik heb ze een halve eeuw geleden nog wel gezien met helderblauwe of paarse tegeltableaux in de witte tegelmuren, waartegen een stoeltjesklok, een spiegeltje in een schildpadlijst, enkele blauwe Delftse schotels op de brede schoorsteenmantel, een Fries keeftje, knopstoelen met biezen zittingen en andere oude meubels.

De ouderwets geklede mannen droegen een gebloemd vest voor aan de hals gesloten met een paar gouden knopen, een fluwelen kuitbroek met zilveren gespen, een paar blauwe kousen, een paar lage schoenen met grote zilveren gespen en een driehoekig steekje althans wanneer zij naar de stad gingen. Omstreeks 1885 heb ik nog een enkel boertje uit de Wouden in deze Oud-Friese dracht op de Leeuwarder veemarkt zien rondstappen. De vrouwen met het bonte jak aan hadden wanneer zij aan hun dagelijks werk waren een blauw geruite „holdoek” om het haar gespeld. De Zondags- en feestdracht was het Friese oorijzer. Al die oudheden zijn helaas verdwenen.

De eenvoudige ambachten, die in de behoeften van het dagelijks leven moesten voorzien, waren zeker in het dorp gevestigd, terwijl de schippers en vissers van Eernewoude in de vroegere eeuwen zeker ook hun uren aan de haard aan volkskunst wijdden. Een eigenlijke industrie van het dorp is van oudsher het vlechten van rietmatten geweest.

DE SCHEEPSTIMMERWERFJES

De meren en vaarwaters, die wij in het Lage Midden van Friesland aantreffen en die nog het scheepsvaarwater vormen waarlangs de verbindingen met de nu vervallen Zuiderzee, het oude Almerum en het aan de overkant daarvan

gelegen Utrecht en West-Friesland werden onderhouden, vervulden reeds omstreeks het begin van onze jaartelling dezelfde rol. De provincie was nog niet door een dijk van de zee afgesloten en op verschillende punten moeten de vaarwaters in en door de provincie van zee uit bereikbaar zijn geweest. In de Romeinse tijd zijn de vloten van Drusus en Germanicus door Friesland naar het Oosten gevaren en in de Frankische tijd wist Karel Martel tot in het Boorndiep, de Middellzee reeds tot in het hart van Friesland door te dringen. Ook in de Middeleeuwen is deze scheepvaart voortgezet al zal toen de omsluiting van de provincie door een zeedijk aanleiding zijn geweest dat de Middeleeuwse koggen van Staveren, Hindelopen en Workum meest buitengaats voeren.

In de 17e en 18e eeuw namen de kofschepen de buitenlandse handel in Friesland waar. Merkwaardig is, dat deze schepen veelal werden gebouwd in verschillende plaatsen die aan de vaarwaters midden in Friesland waren gelegen, zo bijvoorbeeld: Grouw, Woudsend, Heeg, IJlst enz. De zeehavens Staveren, Workum, Makkum, Lemmer enz. voorzagen hiernaast in de aanbouw en het herstel van de vissersschepen van de Zuiderzee, terwijl speciaal in de Joure een werf was waarop tot in de 19e eeuw de fraaie Friese boeiers gebouwd werden. In 1938 schreef ik een serie artikelen in de Leeuwarder Courant over deze bedrijfjes. Eernewoude lag niet in de route van deze kleine zeeschepen, doch had en heeft nog evenals de meeste Friese dorpen zijn eigen werfje voor het herstel der houten schepen van de eigen omgeving.

Dat er ook reeds vanouds liefhebberij was voor watersport blijkt uit een advertentie van 10 September 1764 waarbij de herbergier Anne Teijes een „sierlijke fleugel en bal laat verhardzeilen, mits door jagen en zeilpraamen van 22 voet en daaronder.” Dat het toen gewoonte was, dat dergelijke wedstrijden door de kasteleins werden uitgeschreven blijkt ook uit een advertentie van 9 Augustus 1764 waarbij Arent Hanses, castelein in het Wapen van Idaarderadeel te Grouw een hardzeilpartij uitschreef van jachten zonder onderscheid om een sierlijke beugel en baltje. In het Fries Museum wordt nog een dergelijke prijs bewaard die is verzeild op de Oude Schouw onder Akkrum.

DE TEGENWOORDIGE TOESTAND

De eigendomsrechten op dit terrein waren in de 19e eeuw zeer versnipperd. Waarschijnlijk is het ook in de 17e en 18e eeuw in handen geweest van verschillende eigenaren. Mogelijk dat ook de Friese Stadhouders eigenaren van een deel zijn geweest.

Zoals de vroegere relaties van onze stadhouders met dit terrein nog voortleven in oude benamingen, kunnen wij ook enkele oudere eigenaars, mogelijk

wel ingezetenen van Eernewoude daaraan herkennen. Gossepolle, Heartelân, Luitsen Ommelân Grietelân, Piersmaslân, Jelke'lân, Jellestokspet en dergelijke zijn voorbeelden daarvan.

In 1863 werd het Oudveen „de Witlok” gekocht door de toenmalige Grietman van Tietjerksteradeel Mr J. G. W. H. Baron van Sijtzama te Bergum. Dit zou het begin worden van het verenigen van een groter complex in één hand. In 1922 was dientengevolge Mevrouw Fockema, geboren Baronesse van Sijtzama, eigenaresse van een reeds omvangrijk complex, aangeduid als de Krite, samen groot bijna 109 hectare of ongeveer 300 pondemaat.

In dat jaar heb ik dit complex voor deze eigenaresse publiek verkocht. Behalve het eilandje in het Haansmeer genaamd „het Vintje”, dat met het daaraan verbonden recht van doorvaart van en naar de Folkertssloot, de Kruisdobbe en de Geeuw aangekocht werd door de Vereniging „de Leeuwarder Watersport”, werd van dit complex eigenaar Mr Nicolaas Marius Lebrete te Oosterbeek. Deze natuur- en watersportliefhebber kocht in de volgende jaren bij verschillende gelegenheden naastgelegen eigendommen, zodat hij zijn bezit wist uit te breiden tot een aaneengesloten complex, groot 168.60.67 ha of in de oude Friese Landmaat, 458 pondematen 10 einsen en 20 penningen.

Dit met zoveel liefde verzamelde terrein liet hij na aan zijn zoon, de heer Nicolaas Marius André Lebrete, die dit onvergelykelijke natuurmonument aan It Fryske Gea ter overname aanbood.

Aan de grote liefde voor de natuur en de voor de gemeenschap zo bij uitstek nuttige verzamellust van de vader en aan het royale aanbod van de zoon, heeft Friesland en hebben de natuur- en watersportliefhebbers het te danken dat het voor opnieuw versnipperen bewaard kan blijven.

Na een uitstekend beheer van ruim tien jaar heeft It Fryske Gea zijn eigendom nog buitengewoon kunnen uitbreiden.

Het natuurmonument beslaat nu een oppervlakte voor zover men daartoe alleen de landen en plassen bezuiden de Folkertssloot zou rekenen van 170.95.81 hectare, waarbij nog komt 13.62.80 hectare die It Fryske Gea in huur heeft. Telt men echter de petlanden er bij, die It Fryske Gea in 1937 voornamelijk uit Mr Cornelis Beekhuis' nalatenschap heeft aangekocht en, ofschoon gelegen ten Noorden van de Folkertssloot, aansluiten bij hare overige bezittingen, dan zien wij dat onze Friese natuurbeschermende vereniging hier thans reeds een complex petlanden van niet minder dan 277.91.53 hectare, of 756 pondemaat ter beschikking heeft.

Mr Beekhuis, die de adviseur in Friesland was voor Mr N. M. Lebrete, had een deel dezer petlanden in 1916 gekocht van mijn vader, speciaal ook voor het uitoefenen van de jacht op waterwild en had ze sindsdien nog weten uit te breiden. Ook deze veenlanden zullen grotendeels in de zeventiende en acht-

tiende eeuw reeds zijn uitgebaggerd, want over het algemeen was ook hier in het geheel geen of slechts weinig slikgeld op de vergraven landen gevestigd. Ofschoon minder bezocht, is ook dit complex buitengewoon rijk aan schilderachtige hoekjes.

Dit terrein wordt ten Noorden begrensd door de Sayter, een oud watertje dat loopt van Graft naar Meersloot, terwijl de Aldeweisterfeart aan de Zuidkant van dit terrein, uitloopt in de Sânemar en de Groene deken. Ook hier dragen de veengaten typische oude benamingen, als: de Groote Krite, de Rintje Peulepetten, de Kleinhuispetten, de Oude Polder, Droevendal, Jan Durks onland, het Armenland, Sânemar; waarschijnlijk even zovele 17e en 18e eeuwse afzonderlijke verveningen, nog gedeeltelijk gelegen in hun oude dijken en waarvan dikwijls de oude iets hoger gelegen molenplaats, waar een jaskertje de vervening droog moest houden, nog te herkennen is.

Uit de gestadige groei van dit natuurmonument blijkt dus wel hoe goed It Fryske Gea zijn taak „het Friese landschapsschoon voor de gemeenschap te bewaren” vervult.